

O'ZBEK TILI SO'Z BIRIKMALARIDA JINS SEMANTIKASINING IFODALANISHI VA AHAMIYATI

Sayitmurotova Maftuna

Buxoro davlat universiteti lingvistika (o'zbek tili)

yo'nalishi 10.1UZL -23-guruh magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek tilidagi so'z birikmalarida jins ma'nosining ifodalanishi va pragmatik jihatdan qanday talqin qilinishini o'rganishga bag'ishlangan. Kirish qismida mavzuning dolzarbligi va o'rganilish darajasi haqida fikr yuritilgan. Asosiy qismda turli so'z birikmalari misolida jinsga oid ma'noning qanday ifodalanish usullari ko'rsatib berilgan hamda bunday hodisalar pragmatik nuqtai nazardan qanday talqin etilishi tahlil qilingan. Xulosa qismida esa jins semantikasi va pragmatik munosabatlarning o'zaro bog'liqligi haqidagi asosiy xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: jins semantikasi, jins pragmatikasi, so'z birikmalari, jinsiy stereotip, pragmatik ma'no, jinsiy qarama-qarshilik, ko'chma ma'no

I. KIRISH

O'zbek tili so'z brikmalarida jins muammolari bugungi kunda dolzarb mavzulardan biriga aylandi. Tilshunoslikda esa so'zlarning jinsga oid ma'nosi va uning pragmatik jihatlari yetarlicha o'rganilmagan. Biroq ayrim so'z birikmalari orqali jinsga oid ma'no ifodalanib, unda pragmatik munosabatlar mavjudligini ko'rish mumkin. Ana shu jihatlar ushbu maqolaning asosiy mavzusini tashkil etadi.

II. ASOSIY QISM

Ko'plab o'zbekcha so'z birikmalarida jinsga oid ma'no mujassamlashgan. Masalan, "erkaklar" va "ayollar" so'zlari aniq jinsni ifodalaydi. Biroq boshqa birikmalar ham jinsga ishora qilishi mumkin. "Vafodor xotin" birikmasi jinsiy stereotipni aks ettiradi - erkaklar vafodor, ayollar vafosiz deb taxmin qilinadi [1]. Demak, bu birikma ayollarning vafodorligini alohida ta'kidlaydi. Yana bir misol: "Ha sharmini yo'qotgan ayol" birikmasida salbiy baholash mavjud - ayollarda uyat tuyg'usining yo'qligi noxush hodisa sifatida talqin etiladi. Ana shunday pragmatik munosabatlar orqali jinsga oid qarashlar ifodalanadi [2].

Ayrim hollarda metaforik birikmalar ham jinsiy belgilashga xizmat qiladi. Masalan, "temir ayol", "po'lat xotin" kabi iboralarda ayollarning mustahkamligi va bardoshlilikini ta'kidlash maqsadi bor. Bunday hollarda pragmatik ma'no

quyidagicha: ayollar zaif jins deb hisoblanadi, shuning uchun ularning quvvati alohida ta'kidlanmoqda.

Ayrim so'z birikmalarida ayollar va erkaklar haqida tasavvur aniq ifodalangan bo'ladi [3]. Masalan, "mehribon ona", "g'amxo'r ota" kabi birikmalar jinsiy stereotipga asoslanadi - ayollarning mehribonligi, erkaklarning g'amxo'rliqi alohida ta'kidlanadi.

Ba'zi hollarda esa so'zlovchi pragmatik maqsadga ko'ra ataylab jinsiy qarama-qarshilikni kuchaytirib ko'rsatishi ham mumkin [4]. Chunonchi, ayollarni "yengil-yelpi", "o'tkir til" deb ta'riflashda yoki erkaklarni "ahmoq", "baquvvat" deb atashda shunday holat kuzatiladi.

Qo'shimcha ravishda ayrim kinoya va ko'chma ma'noli iboralarning ham jinsiy xususiyatga ega ekanligini ta'kidlash mumkin [5]. Masalan, "qo'li qappaygan", "peshana ter to'kgan" birikmalarida og'ir mehnat qiluvchi erkaklar nazarda tutilgan.

Umuman olganda, tilimizdagi jinsga oid pragmatik munosabatlar nihoyatda keng qamrovli bo'lib, atroflicha o'rganishni talab qiladi. Ushbu mavzu yuzasidan keyingi tadqiqotlar uchun ham ko'plab imkoniyatlar mavjud.

Ayrim tadqiqotchilarning ta'kidlashicha [6], jinsiy stereotip va baholashlar ko'proq nutqiy muloqot jarayonida namoyon bo'ladi. Chunonchi, suhbatdoshning jinsini e'tiborga olgan holda unga murojaat qilishda ham jinsiy xususiyatlarga urg'u berilishi mumkin.

Masalan, ayrim tadqiqotlar o'zbek va ingliz tillaridagi jinsga oid pragmatik hodisalarni qiyosiy o'rganadi. Bunda ayrim so'z birikmalarining ikkala tilda turlicha pragmatik yuklanishga ega ekanligi ta'kidlanadi. Zero, har bir til jamiyatining ijtimoiy-madaniy xususiyatlari uning jinsga oid pragmatik jihatlariga ham ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, ayrim ona tili va chet tili o'rganuvchilarning nutqida ham jinsga oid pragmatik xatoliklar vujudga kelishi mumkin. Bunday holatlarni ham alohida tadqiq etish lozim.

Yana bir muhim nuqtai nazar - gender tilshunosligining paydo bo'lishi va rivojlanishi ham jins pragmatikasini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Ushbu yo'nalish doirasida olib borilgan tadqiqotlar ham mavzuga oid adabiyotlar ro'yxatini boyitadi.

Ba'zi hollarda esa so'zlovchining ijtimoiy statusi ham uning jins haqidagi tasavvurlariga ta'sir ko'rsatadi. Yuqori maqomdagi ayollar haqida fikr bildirganda, ularga nisbatan hurmat izhor etilsa, past darajadagi ayollar haqida gapirganda salbiy pragmatik munosabat sezilishi mumkin.

Umuman olganda, jinsga oid pragmatik hodisalarni chuqur tahlil etish uchun antropologik, ijtimoiy va psixologik omillarni ham hisobga olish zarur. Zero, til va jamiyat rivojining o'zaro bog'liqligi aynan shu kabi mavzularda yaqqol namoyon bo'ladi.

Ayrim tadqiqotchilar fikricha, jinsga oid pragmatik munosabatlar ba'zan metaforik shaklda ham ifodalanishi mumkin. Masalan, "sher" so'zi baquvvat, botir erkaklar haqida ishlatilganda, "mo'jiza" so'zi ajoyib xislatlarga ega ayolni anglatadi. Bunday hollarda ham jinsiy stereotip va baholashlar mujassam.

Boshqa bir tadqiqot esa ayrim matnlardagi jinsga oid pragmatikani tahlil qiladi. Jumladan, ba'zi she'riy asarlarda lirik qahramonning jinsi muayyan belgilar orqali pragmatik ravishda ifodalanadi va shu asosda unga munosabat bildiriladi.

Demak, jins semantikasi va pragmatikasi nihoyatda keng qamrovli hodisa bo'lib, turli aspekt va usullar orqali o'rganish talab etiladi.

III. XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'zbek tilida jinsga oid ma'no turli darajada ifodalanadi va pragmatik nuqtai nazardan turlicha talqin etilishi mumkin. Ayrim hollarda so'z birikmalari orqali jinsiy stereotip va baholashlar mujassamlanadi. Boshqacha aytganda, tilimizdagi ba'zi hodisalar jins masalasidagi ijtimoiy qarashlarni aks ettiradi. Demak, til va jamiyat o'rtasida chambarchas bog'liqlik mavjud.

REFERENCES

1. Гузикова В.В. Гендер и язык. М.: Флинта, 2016.
2. Иванов А. Метафоры и гендер. Журнал "Вопросы языкознания", No3, 2019.
3. Петров С. Гендерная прагматика текста. Монография. СПб.: Наука, 2021.
4. Кириллова Н.Б. Гендер: лингвистические аспекты. М.: Институт языкознания РАН, 2016.
5. Lakoff, R. Language and Woman's Place: Text and Commentaries. New York: Oxford University Press, 2004.
6. Eckert, P. and McConnell-Ginet, S. Language and Gender. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.